

A magyar nemzetstratégia kisebbségpolitikai alternatívái

Az alábbiakban egy megtisztelő felkérésének eleget téve próbálok reflektálni arra a négy tanulmányra, amelyeket a MTA Etnikai-Nemzeti Kisebbségkutató Intézete készített a külügyminisztérium megbízásából, azzal a céllal, hogy a nemzetfogalom, a nemzetpolitika Európai Unió feltételrendszere, az autonómia és a nemzeti identitás megőrzésének további intézményi feltételeivel kapcsolatos kérdésekben szempontokat kínáljon az új külügyi stratégia kidolgozását előkészítő szakmai vitában. Észrevételeim, álláspontom megfogalmazásában a négy említett dokumentum mellett utalni fogok azoknak a további vitaanyagoknak a némelyikére is, amelyek a kérdéssel kapcsolatban a MTAKI, illetve a HVG honlapján elérhetők.

Állásfoglalásomat hangsúlyosan a kisebbségi, azon belül a romániai/erdélyi magyar nézőpont határolja be mind szemléletileg, mind a célok összefüggésében elhelyezett hangsúlyok, illetve prioritások tekintetében. Ebből fakadóan a soron következők a külügyi stratégia nemzetpolitikai dimenziójának sarkalatos kérdéseire képest csak járulékos, kiegészítő jellegű észrevételek megfogalmazásának a szerepét láthatják el.

Egészében véve úgy ítélem meg, hogy a MTA Etnikai-Nemzeti Kisebbségkutató Intézete által elkészített négy dokumentum – a *Korszerű magyar nemzetfogalom* (a soron következőkben: KMNf), az *Autonómia, önkormányzatiság és kisebbségi magyar közösségépítés* (AÖKMKé), *A nemzeti identitás megőrzésének, megújításának intézményrendszere* (NIMMIr), illetve *A nemzetpolitika feltételrendszere az uniós tagság körülményei között* (NpFrUTKK) – hasznos kiindulópont a vitában, hiszen azokban kertelés nélkül megfogalmazódik több olyan felismerés, adottság és körülmény, amelyeket a korábbiakban ignorált a nemzetpolitikai közgondolkodás főiránya. Noha a koherens és ütőképes stratégia kialakításáig minden bizonnyal hosszú még az út, talán lehet bízni abban, hogy a négy dokumentum által fölvetett – és a szakmai vita során esetleg lényeges részletek tekintetében továbbgondolt – szempontok egy jelentős része mértékadó módon fog hasznosulni a külügyi stratégia nemzetpolitikai fejezetében.

Talán nem túlzás reményeket fűzni ahhoz sem, hogy amennyiben a négy dokumentum által képviselt szellemiség kellő mértékben tükröződik majd a külügyi stratégiában, akkor nőni fognak az esélyei annak, hogy mind a politi-

kai értelemben vett magyar nemzet, mind a kulturális értelemben vett magyar nemzet politikai határokön kívülre szakadt részei eredményesebben találják meg a helyüket az uniós közösségben: harmonikusabban illeszkedjenek – együtt és külön-külön – földrajzi és kulturális környezetükbe, és hosszú távon fenntartható, a nyelvi és kulturális reprodukciót több színhelyen lehetővé tevő viszonyrendszert hozzanak létre és működtessenek egymás között.

A módszer

A négy dokumentum szellemiségével, illetve az azokban megjelenő szempontok némelyikével kapcsolatos megjegyzéseim, javaslataim kifejtésében abból indulok ki, hogy a korszerű szakmaiság követelményeinek eleget tevő stratégiai dokumentumokban rendszerint föllelhető a következő három, világosan elkülöníthető összetevő: az adott helyzet minél több szempontra tekintettel levő, lehetőség szerint tudományos igényű leírása; a cél, illetve az az eszményinek tekintett, de az adottságokkal számoló jövőkép, amelynek az elérését a stratégia lehetővé kívánja tenni; annak részletezése, hogy az adott helyzetből milyen út, a döntések milyen szekvenciája vezet el előreláthatólag a jövőképben megfogalmazott célokig. Ez utóbbi összetevő keretében figyelmet szoktak szentelni rendszerint annak, hogy a helyzet-elemzés által feltárt adottságok és körülmények közül mi az, ami a jövőkép megvalósítását várhatóan elősegíti, és mi az, ami annak ellenében fejt ki a hatását, megnehezítvén a cél elérését.

A soron következőkben arra keresem a választ, hogy a négy dokumentum szempontrendszeréből mit, milyen eséllyel hasznosíthatnak majd a fenti formai követelményeket várhatóan szem előtt tartó stratégiakészítők. Kísérletet teszek arra is, hogy a dokumentumokban megjelenő szempontok alapján olyan lehetséges további prioritásokra, elvi és gyakorlati ajánlásokra hívjam fel a figyelmet, amelyek az erdélyi magyar nézőpont kínálta rálátás perspektívájából megítélve adódnak ugyan a dokumentumok által leltárba vett premisszákból, de a megfogalmazott ajánlások között nem jelennek meg eléggé hangsúlyos módon.

Kiindulásképpen célszerűnek látszik azt is leszögezni, hogy a külügyi stratégia újragondolásának időszerűsége Magyarország uniós tagságából adódik, az ország Európai Unióba való belépésére pedig azt megelőzően került sor, hogy a magyar állameszmével kapcsolatos problémátudat nyugvópontja jutott volna. Ez a problémátudat, amely abból fakad – értelemszerűen – mindenekelőtt, hogy a politikai értelemben vett magyar nemzet határai nem esnek egybe a kulturális értelemben vett magyar nemzet határaival,

az elmúlt 17 esztendő alatt számtalan vitára adott alkalmat, gyakran a politikai mozgósítás ürügyeként lett felhasználva, és egészében véve megosztotta a magyar közvéleményt, mind az anyaországban, mind az utódállamok területén élő magyar közösségek viszonylatában.

Az állameszmével kapcsolatos problémátudat ugyanakkor politikai gesztusokat és a politikai innováció különböző kísérleteit is eredményezte: ilyen gesztus volt például az Alkotmány 6.3. cikkelyében rögzített felelősségklauzula, illetve az abból eredeztethető támogatáspolitikai bonyolult rendszere, és ilyen politikai innovációs kísérletként említhető a magyarországi kisebbségi önkormányzatok rendszere, a kedvezménytörvény, vagy a kettős állampolgársággal kapcsolatos elképzelés, emellett ebbe a kategóriába sorolhatók bizvást a magyar állam által nyíltan támogatott kisebbségi autonómia-törekvések is.

De a hivatkozott problémátudattal, illetve a föloldását célzó próbálkozások sikertelenségével hozható összefüggésbe az az önfelmentő elgondolás is, miszerint a magyar állameszmének a politika hagyományos fogalmaival megválaszolhatatlan nyitott kérdéseire az Európai Unió keleti bővítése adja majd meg a választ azáltal, hogy a politikai határok által felszabdalt nemzettest az unió keretei között – bizonyos értelemben legalábbis – újraegyesül.

Most, amikor az elszakadt nemzetrészek számbelileg és földrajzilag legjelentősebb hányada tekintetében erre valóban sor került, a kérdés az, hogy a magyar állameszme problémátudatot lehetővé/szükségessé tevő kérdéseinek a megválaszolása egyszerűbbé vagy bonyolultabbá vált az EU keleti bővítésének legutóbbi, 2007-es szakaszának a lezárulását követően. Az új helyzetben időszerű külügyi stratégia nemzetpolitikai fejezetére pedig nem kisebb felelősség hárul, mint hogy fölismerje, melyek azok a szabadságfokai a sok tekintetben beszűkült külpolitikai mozgástérnek, amelyek a magyar közgondolkodást mélyen megosztó problémátudatnak a felszámolása, meghaladása érdekében is kihasználhatók, illetve, hogy mit kell elkerülni annak érdekében, hogy Magyarország nemzetpolitikai orientációja az Unió keretei között ne eredményezze a nemzeti bezárkózás reflexeinek a kiújulását a környező államok részéről.

Premisszák, adottságok, körülmények

Annak érdekében, hogy ezeknek a kérdéseknek a megválaszolásához közelebb kerülhessünk, összefoglalom a soron következőkben azokat a premisszákat, amelyeket az Etnikai-Nemzeti Kisebbségkutató Intézet hivatkozott négy elemzéséből kiszálazható, különösen fontos kiindulási pontoknak érzek.

Az egyik legsarkosabb tézis minden kétséget kizáróan az a megállapítás, miszerint „súlyos arány- és szereptévesztések származhatnak abból, ha a magyar közvélemény, közgondolkodás, a kormány vagy bármely közszereplő abból a hibás feltevésekből indul ki, hogy a 21. század eleji magyarországi és szomszéd országi magyar közösségek képesek bármilyen formában visszaállítani a nemzeti közösség 1918 előtti politikai-, területi integritását.” (KMNf) Valószínűnek látszik, hogy kevés olyan felelősen gondolkodó közéleti személyiség vagy magas beosztású állami hivatalnok akad ma Magyarországon, aki ennek a kijelentésnek az igazságtartalmát kész volna nyilvánosan is kétségbevonni, ennek ellenére annak a hivatalos nyilatkozatok keretében való hangoztatása még mindig komoly politikai kockázatokkal jár. Az új külügyi stratégia sikerének egyik fontos mutatója minden bizonnyal az leendő, hogy sikerül-e abban olyan meggyőző érveket fölsorakoztatni, amelyek mentén az összmagyar közgondolkodás és nemzetpolitika kikeveredhet végre a kudarcokat elkerülhetetlenül újratermelő, zsákutcás jövőképek csapdájából.¹

Az Etnikai-Nemzeti Kisebbségkutató Intézet által vitára bocsátott négy dokumentum számos olyan érvet tartalmaz, amelyek hasznosíthatóságát az említett összefüggésében érdemes mérlegelni. Meglátásom szerint mind a körülmények-adottságok elemzésében, mind a lehetséges célokkal kapcsolatos ajánlások között szép számmal akadnak ilyen megfogalmazások.

Azoknak az adottságoknak és a körülményeknek a tekintetében, amelyekkel az elemzések elkészítői szerint a külügyi stratégiának számolnia kell, a nemzetpolitikai közgondolkodás uralkodó beidegződöttségeivel leglátványosabban szakító megállapítások véleményem szerint a következőkre vonatkoznak: az anyaország és az elszakadt nemzetrészek esetenként eltérő nemzetpolitikai érdekei; az anyaország rendelkezésére álló érdekérvényesítő eszközök korlátai; a kisebbségi közösségek önálló érdekérvényesítő potenciálja; az autonómia-törekvések esélyeinek a mérlegelése és a nem területi elvű hatalommegosztásos próbálkozások nemzetpolitikai jelentőségének

1 A hivatkozott elemzés némiképp eufemisztikusan állapítja meg, hogy: „Mindezt a kisebbségi magyar közösségek felelős tényezőinek többsége már tisztán érzi és látja, de az elmúlt 17 évben kialakult függő helyzetükben nem képesek azt a magyar nemzetpolitikai diskurzusokban érvényesíteni.” Meglátásom szerint a zsákutcás jövőképek újratermelődésének a felelősségét nem lehet kizárólag az anyaországbeli döntéshozókra hárítani: a kisebbségi érdekképviseleti szervezetek választási pártokként való fellépése például elkerülhetlenné tette, hogy a politikai mobilizáció eszközeként olyan diskurzusokhoz folyamodjanak, amelyek maguk is komoly szerepet játszottak a teljesíthetetlen célok napirenden tartásában.

az értékelése; az uniós körülményekhez fűzött remények kritikai átértékelése. Vegyük sorra.

Ütköző érdekek

Az AÖKMKé című dokumentum kertelés nélkül megállapítja, hogy „a magyar állam és a határon túli kisebbségi szervezetek érdekei nem mindig esnek egybe” (AÖKMKé).² A probléma gyökerei nem túl mélyek, de annál nehezebb szembenézni annak következményeivel, és megtalálni az ellentmondások föloldására alkalmas megoldásokat: a magyar nemzetpolitika egyik legkomolyabb kihívásának számít az 1989 utáni nemzetközi helyzetben, hogy koherens, az uralkodó államközi normákkal összeegyeztethető álláspontot kell kialakítania az elszakadt nemzetrészeknek a „magyar nemzethez tartozásuk, illetve nem tartozásuk kérdésében” (AÖKMKé). Az elvi dilemmákon túl a feladatot az is nehezíti, hogy „a szomszédos államokkal való baráti viszony, valamint a határon túli magyarok törekvéseinek támogatása alapján véve nehezen összeegyeztethető” (AÖKMKé).

Ennek a kusza viszonyrendszernek a következménye minden bizonnyal az, amit a nemzetfogalommal kapcsolatos elemzés a következőképpen fogalmaz meg: „A kisebbségi magyar éliték egyszerre profitálnak a Magyarországgal szemben is elvégezhető öndefiníciós teljesítményből, miközben a magyarországi kapcsolatrendszerük működési zavarai könnyen veszélybe sodorhatják eddigi kijárói érdemeivel megerősített otthoni pozícióikat.” (KMNf)

E kérdéssel függ össze továbbá az a felismerés, hogy a „párhuzamos társadalom”, illetve „párhuzamos nemzetépítés” fogalmát nemcsak a többség viszonylatában – ahogyan ez szokássá vált közgondolkodásunkban –, hanem az anyaországi társadalom összefüggésében is el lehet gondolni abban az értelemben, hogy az intézményi szempontból életképes közösségeket alkotó elszakadt nemzetrészek mind a többségi nemzetekhez képest, mind a politikai értelemben vett magyar nemzethez képest önálló, teljes értékű párhuzamos társadalmakként kívánnak működni és fennmaradni (KMNf).

Az esetenként ütköző érdekek problémájához tartozik az a kényes aspektus is, amelyet az autonómia-tanulmány a következőképpen fogalmaz meg: „Magyarország nem kerülheti meg a választ arra a kérdésre, hogy hosszú távon mi a szándéka a határon túli magyarokkal. Magyarország népes-

2 Az egyszerűség kedvéért itt most eltekintek attól a joggal fölvethető kérdéstől, hogy a „határon túli kisebbségi szervezetek” érdekei hogyan viszonyulnak az általuk képviselt közösségek érdekeihez.

sége fogyatkozik, szükség lesz majd utánpótlásra. Ezt a munkaerőhiányt pótolhatják a határon túli magyarok. Ennek a következménye viszont az, hogy a szomszédos államokban a magyarság számaránya akár annyira is lecsökkenhet, hogy a kulturális reprodukciót nem biztosíthatja. Ugyanakkor, nem lehet nem észrevenni a Magyarországra történő folyamatos migrációt. Ez a trend – akár lassul, akár gyorsul – folyamatos. Egy jól átgondolt, aktív migrációpolitika kialakítása megkerülhetetlen. Bármennyire is fájdalmas ez a kérdés, amely mind a mai napig tabu a magyar politikában, egyszer végig kell gondolni és döntést hozni.” (AÖKMKé) Ugyanez a szempont még célratörőbben megjelenik *A magyar szomszédsági kapcsolatok biztonságpolitikai dimenziói* című tanulmányban: „A gyorsan öregedő, és csökkenő gyerekszámú magyar társadalomban a meglévő rendszer fenntartásához hosszú távon mindenképpen további munkaerő-bevonás lesz szükséges. Ebből a szempontból, vagyis az új munkaerő szocializálása és képzése szempontjából, olcsóbb, és egyszerűbb a határon túli magyarokra alapozni” – állapítja meg Gazdag Ferenc egy aligha kétségbevonható ésszerűség érvrendszerét latba vetve, amely igen nehezen föloldható ellentmondásban van mindazonáltal az uralkodó nemzetpolitikai diskurzusok és nyilatkozatok főáramával, amely a szülőföldön való boldogulást, illetve a kulturális reprodukciót lehetővé tevő, hosszú távon fenntartható intézményi keretek szükségességét hangoztatja a határon kívüli magyarok területek vonatkozásában. A külügyi stratégia nemzetpolitikai fejezetére váró egyik legnehezebb feladat lesz minden bizonnyal ennek a dilemmának a feloldása egy olyan jövőkép keretében, amely az intézményi szempontból életképes nemzetrészek esélyét a fennmaradásra nem egymás ellenében gondolja el, illetve nem egymás kárára látja csak elképzelhetőnek.

A nemzetpolitikai eszközök korlátai

A magyar állam rendelkezésére álló nemzetpolitikai eszközök hatékonyságát illetően is szokatlanul sokimondóak az elemzések. Az autonómiatanulmányban például a következő megállapítások olvashatók ezzel kapcsolatban: „Azok a lehetséges területek, ahol a magyar állam cselekedhetne, igen korlátozott eredményekkel kecsegtetnek. (...) A magyar államnak nem áll rendelkezésére elégséges anyagi és politikai eszköz, hogy a határon túli magyarokat érintő összes kérdést megoldja.” (AÖKMKé)

A nemzetpolitika kilátásait az uniós feltételrendszer perspektívájából elemző tanulmány is hasonlóképpen foglal állást: „Ismerve a nemzetközi kisebbségvédelmi kezdeményezések korlátait és az uniós együttműködés nehézségeit

ezen a téren, a határon túli magyarok számára jelentős eredmények ezzel az eszközzel nehezen vagy csak nagyon hosszú távon érhetőek el.” (NpFrUTKK)

A politikai eszközök korlátaival a korszerű magyar nemzetfogalom lehetőségeit latolgató elemzés is számot vet. A kisebbségi jogharc színterein sűrűn hivatkozott autonómia-formákról például megállapítja, hogy azok vagy sajátos körülmények számlájára írható „történeti különfejlődések” következményei, vagy szigethelyeztek, vagy háborús konfliktusok lezárását szolgálják, ennél fogva relevancia-értékük a magyar kisebbségek autonómia-törekvései szempontjából csekély. (KMNf) És valóban, egyetlen létező, sűrűn emlegetett területi autonómia-alakzat sem jött létre azon az úton, amelyet az autonómiáért síkra szálló magyar kisebbségek járnak napjainkban, a nemzetközi jog kisebbségvédelmi instrumentumaitól várva a megoldást. Az elemzés ezzel kapcsolatos megállapításainak a súlya az új körülményekhez igazított nemzetstratégia szempontjából tehát igen jelentős.

A státustörvényhez hasonlítható – szlovén, olasz, német, francia, görög és szlovák – politikai innovációkról pedig ugyanaz a tanulmány azt állapítja meg, hogy azok a külföldön élő nemzettársak számára „elsősorban a saját nemzetállam területén kínálnak különböző kedvezményeket, jogositványokat, s eleve lemondanak arról, vagy csak a kulturális területre korlátozott módon kívánnak hozzájárulni a kisebbségek szülőföldi önszerveződéséhez, nemzeti életéhez”. (KMNf)

Többek között ezekből a felismerésekből eredeztethető minden bizonynyal az elemzésnek az a következtetése, miszerint a 21. századi magyar nemzetfogalom célszerűnek tűnő átértelmezését „nem a területi, kulturális vagy a politikai kompetenciák kiterjesztése jelenti, hanem az integrálódó európai térben kínálkozó kapcsolattartási, intézményi, gazdasági, munkaerő-piaci stb. lehetőségek, és az azok által kialakuló új tendenciák, új kötődések, újfajta migráns, transznacionális magatartásformák beemelése a nemzeti hálózatok működtetésébe”. (KMNf)

A rendelkezésre álló nemzetpolitikai eszközök korlátainak fontos vonatkozása továbbá, hogy „a határon túli magyar kisebbségek helyzete a többség nélkül nem megoldható” (KMNf).

Önálló kisebbségi érdekérvényesítő potenciál

Érdekes megállapítása az egyik tanulmánynak, hogy miközben a magyar állam nemzetpolitikai mozgástere az említett értelemben és vonatkozásokban beszűkült, a kisebbségi magyar „etnopolitikai törekvések” a leglátványosabb eredményeket „paradox módon nem elsősorban a Magyarországgal való

együttműködésben, hanem a szomszéd országok többségi pártjaival közös kormányalakításokban és kormányzati tevékenységében érték el”. (KMNF) A tanulmány szerint adottságként állapítható meg, hogy „a kinti magyar világ rendelkezik már elegendő érdekérvényesítő képességgel ahhoz, hogy saját érdekeit (...) kiélezett helyzetekben is érvényesíteni tudja”. (KMNF)

Erre utal az autonómia kérdésének szentelt elemzés azon meglátása is, miszerint „a magyar államnak figyelembe kell venni azt a politikai folyamatot, hogy – legalábbis egyes országokban – a magyar kisebbségi pártok egyre jobban integrálódnak az illető állam politikai rendszerébe. Nem lehet nem észrevenni, hogy a helyi belpolitikai alkufolyamat időnként felülírja a – vélt vagy valós – *‘kisebbségi érdekeket’*”. (AÖKMKé. Kiemelés az eredetiben – S. L.)

S noha a szöveg irányultsága és hangvétele más, talán a fentiekkel egybecsengő álláspontként értelmezhető a nemzeti identitás megőrzésének és megújításának kérdéseit taglaló elemzés azon megállapítása is, miszerint „a legkedvezőbb, ideáltipikus forgatókönyv szerint a határon túli magyar felsőoktatás problémamentesen integrálódik az adott ország nemzeti intézményhálózatába és egyúttal az európai felsőoktatásba, miközben teljes mértékben autonóm intézményként működik.” (NIMMIr)

Autonómia versus konzociáció

Az autonómia-törekvések esélyeivel kapcsolatban a legsarkosabban az autonómia-tanulmány fogalmaz: „Levonható az a következtetés, hogy a kisebbségi autonómia-törekvések nem számíthatnak semmiféle támogatásra az EU részéről”. (AÖKMKé) Ami az anyaország szerepét illeti ebben a kérdésben, az elemzés megállapítja, hogy „a magyar állam a gyakorlatban nem mozdította elő az ügyet, és be kell látni, hogy erre igen korlátolt lehetősége van. Az EU szintjén ilyen irányú magyar törekvésekhez támogatókat találni igen nehéz.” (AÖKMKé) Mi több, attól is tartani lehet, hogy „a kisebbségi magyar pártok autonómia-törekvéseinek határozott követelése akár negatív hatással is lehet e törekvések sikerét tekintve”. (AÖKMKé)

A nemzetfogalom-tanulmány egy fokkal optimistább, ám a rövid távon elérhető látványos eredményeket ez a megközelítés is kizártnak tartja: „Az EU keleti bővítési folyamatának eddigi tapasztalatai azt bizonyítják, hogy a kisebbségi autonómiaigények terén a kedvező fordulatot az európai integráció csak közvetve segítheti elő. Az Unión belül is csak hosszabb távon oldódhatnak a főbiák, mérséklődhet az elutasítás, módosulhat a szeparatizmus azonosított autonómiák elvi megítélése.” (KMNF) Ez a megítélés minden bizonnyal annak ellenére megőrzi érvényét, hogy a nemzetpolitika

uniós feltételrendszerének szentelt elemzés helytállóan állapítja meg: „Az európai integráció keretében egyre komolytalanabb és hiteltelenebb lesz minden olyan érv, amely az autonómiában a kisebbségek területi elszakadásának első lépcsőfokát látja.” (NpFrUTKK)

Azzal is számolni kell – figyelmeztet az autonómia-tanulmány –, hogy „[h]osszú távon – kisebbségi önszerveződés és autonómia vonatkozásában – a magyar államnak fel kell készülnie, hogy a kisebbségi kérdés háttérbe szorul. A nemzeti kisebbségek kérdése minden valószínűség szerint nem lesz már biztonságpolitikai kérdés. Az EU biztonságpolitikai szemléletét felváltja a multikulturális nézőpont. A helyi feszültségeket elhomályosítja majd a bevándorlók kérdése, és az kerül majd a figyelem központjába.” (AÖKMKé)

A nem területi elvű hatalommegosztás eddigi tapasztalatairól ezzel szemben igen bizakodóan foglalnak állást az egyes tanulmányok szerzői. A nemzetfogalommal kapcsolatos elemzésben például a következő passzus olvasható erre vonatkozóan: „A magyar–magyar reláció egyik legizgalmasabb fejleményét kétségkívül a koalíciós kormányzati tapasztalatok kisebbségi magyar társadalmakban történő lecsapódása jelenti. A tapasztalatok minden ambivalenciája ellenére a koalíciós évek idején tompult a magyarelenség mind a három országban, a magyar miniszterek és más országos, regionális, helyi pozícióba bejutott magyar politikusok, szakértők megtapasztalták saját országuk lehetőségeit, felelősebbekké váltak, s a kettős identitásként emlegetett azonosságtudat esetenként politikai programmá kezdett válni. Ez a változás a felelős magyarországi kormányzati tényezőktől és pártpolitikusoktól egyaránt sok tekintetben új megközelítést, új magatartást igényel.” (KMNf)

A kérdés jelentősége túlmutat a kölcsönös bizalomépítés funkcióján és az új nemzetstratégia szempontjából is számottevő, már csak azért is, mert „a többségi demokratikus pártokkal kialakított koalíciós együttműködés és az általa működtetett konzociációs modell alapul szolgálhat egyfajta társnemzeti státus kialakítására”, illetve annak segítségével „a kisebbségi magyar közösségek közjogi státusába megfelelő és sikeres törvényhozói munka segítségével tartósan beépülhetnek a végrehajtó hatalomban való részesezés jogosítványai” (KMNf). Az autonómia-tanulmány is kiemeli az ilyen irányú kezdeményezések jelentőségét: „Lényegében a kisebbség célja a multinacionális állam megteremtése – a jelenlegi nemzetállam helyett. Ezen belül elérendő cél a hatalommegosztás az államban élő nemzeti csoportok között. Ez bizonyos fokig megvalósult azokban az esetekben, amikor a kisebbség részt vállalt a kormányzásban. (...) Természetesen ez nem azt jelenti, hogy – Romániában, Szlovákiában vagy Szerbiában – megvalósult volna

a konszociális demokrácia modellje, ám azt mindenképpen mondhatjuk, hogy a konszociális demokráciára jellemző hatalommegosztás egyes mechanizmusai már működnek.” (AÖKMKÉ)

Beszédes adalékként értékelhető, hogy az autonómia, az önkormányzatiság és a kisebbségi magyar közösségépítés kilátásainak mérlegelésére vállalkozó tanulmány, amely egyébként meglehetősen visszafogott az autonómia-esélyek megítélését illetően, többek között a következő, az autonómia-törekvéseket mintegy kiváltani szándékozó ajánlással zárul: „Érdemes lenne a magyar államnak – a kisebbségi pártokkal közösen – végiggondolni, hogy ennek a konszociális modellnek az intézményesítése milyen eredményekkel kecsegtethet. A konszociális modell folyamatos egyeztetést igényel és feltételez, lényegében kedvező keretet teremthet bármilyen kérdés megtárgyalásához.” (AÖKMKÉ)

Nemzetpolitika az Európai Unióban

A nemzetpolitika kilátásait az uniós feltételrendszer perspektívájából elemző tanulmány leginkább figyelmet érdemlő megállapítása a következő: „Összességében elmondható, hogy nemzetközi szinten a nemzeti egységet előtérbe helyező nemzetpolitika helyett/mellett leginkább az általános standardokba jobban belesimuló kisebbségpolitika lehet hatékony.” (NpFrUTKK)

E meglátást az támasztja alá, hogy az Unió tagállamává vált Magyarország számára megnyílt új külpolitikai mozgástér „különbözik a klasszikus külpolitikától, hiszen az uniós keretekben az érdekérvényesítés és a szövetségépítés, kompromisszum-keresés a közigazgatás és politika különböző szintjein működő napi gyakorlat” (NpFrUTKK).

Fontos megállapítása továbbá a tanulmánynak, hogy „az európai integrációban sem tűnnek el a tagállamok közötti kétoldalú kapcsolatok”, illetve, hogy „azokon a területeken, ahová az európai integráció nem terjed ki, így a kisebbségek helyzetében is, a kétoldalú kapcsolatok továbbra is meghatározóak maradnak.” (NpFrUTKK, 9.)

Célok, prioritások, ajánlások

A tanulmányokban megfogalmazott célok, nemzetpolitikai prioritások és ajánlások közül azokat érzem különösen relevánsaknak kisebbségi nézőpontból, amelyek a nemzetfogalom korszerű újraértelmezésére, a többségi nemzetekkel való együttműködés intézményes formáinak a bővítésére és elmélyítésére, illetve az autonómia-törekvéseket – rövid és középtávon leg-

alábbis – regionális, önkormányzati és konszociációs intézményi alakzatokkal kiváltó megoldásokra vonatkoznak.

Új nemzetfogalom

A legáltalánosabb és a minden bizonnyal legnagyobb lélegzetű célmeghatározás, amely a tanulmányokból kiszálazható, arra az új magyar nemzetfelfogásra irányul, amely „a többségi–kisebbségi, magyar–magyar együttműködés révén kialakítható kulturális, regionális nemzetközösségi társulásként”, „nemzeti kapcsolathálóként” fogja fel a nemzetet, amely egy időben kínál „reális és választható közösségi kereteket” a Kárpát-medencei magyarság – különböző közösségekhez tartozó – egyedei számára.

Ebből a vízióból kiindulva az új magyar külpolitika legfőbb nemzetpolitikai törekvése az lehetne, hogy az így felfogott regionális nemzeti társulás számára biztosítsa – a maga sajátos eszközeivel – a kialakuláshoz és a fennmaradáshoz szükséges feltételeket: egyrészt a „szükséges megegyezéssel szomszédságpolitikai háttér biztosítása”, másrészt egy olyan átfogó szerződéses rendszer révén, amely „nagyobb migrációs mozgások nélkül a magyar anyanyelvű és magyar (vagy magyarpárú kettős) identitású népesség minden regionális közössége számára biztosítani tudja a nyelvváltás és a kulturális értékvesztés megelőzését”. (KMNf)

Mindezzel szorosan összefügg a kisebbségi magyar közösségépítő törekvések olyan „párhuzamos magyar nemzetépítési gyakorlatként” való értelmezése, „amely magától értetődően figyelembe veszi saját maga állampolgári, politikai, regionális, szociális, gazdasági, kulturális, nyelvi sajátosságait, érdekeit, többes kötődéseit, ugyanakkor nemcsak a többségi nemzettel, hanem Magyarországgal is szabályozott, tervezhető partneri viszonyok kiépítésére törekszik”. (KMNf)

És idetartozik a „két- és többnyelvűsége, a multietnikus és interetnikus viszonyok előnyeinek tudatosítására épülő rugalmas identitásszerkezetek” nemzetpolitikai jelentőségének tudatosítása, presztízisének felértékelődését lehetővé tevő intézményes támogatása is. (KMNf)

Megújuló kapcsolatrendszer

Az ekképpen elgondolt nemzetfogalom lehetővé tételéhez nélkülözhetetlen „megegyezéssel szomszédságpolitikai háttér” biztosításához természetesen szükség van a többségek és kisebbségek, illetve a többségi nemzetek közötti együttműködés bővítésére és elmélyítésére, a kölcsönös bizalmat-

lanság forrásainak a felszámolására: „A magyar nemzetfogalomban a kisebbségi magyarok közösségi szintjét csak akkor lehet tervezni, ha a szomszéd országai magyarok a többségi nemzettel kiegyensúlyozott kapcsolatokat tudnak a politikai élet minden szintjén kialakítani”. (KMNf) Ennek egyik értelemszerű alapfeltétele „az adott állammal szembeni politikai lojalitás, illetve az állam kisebbségi közösséggel szembeni bizalma, és az erre épülő demokratikus politikai hatalommegosztás többség és kisebbség között” (KMNf). A másik az, hogy a „Kárpát-medence területén osztozkodó államok és nemzetek nyugat-európai típusú regionális együttműködési formák közt megújuló kapcsolatrendszer” keretében tudják rendezni közös dolgait, kölcsönösen módosítva és közös térségfejlesztési célok szolgálatába állítva nemzetállami igényeiket. (KMNf)

Autonómia - másképp

Az autonómia-törekvések konjunkturális kilátástalanságából egyrészt a regionalizmus, másrészt a nem területi elvű hatalommegosztás jelentheti a kiutat. Az elszakadt nemzetrészek, amelyek eddig „a magyar nyelvi és kulturális nemzeti közösség egyfajta államváltozataiként folyamatosan jog- és képviselvényhiányos helyzetekben próbáltak közösséggé szerveződni”, a regionális politikák lehetőségeit kihasználva „önálló vagy más etnikumokkal közös regionális társulásokat” hozhatnak létre, „az általuk lakott régiókban a többségi nemzet ott élő tagjaival, s más ott élő népcsoportokkal közösen” kapcsolódván be az Európai Unió regionális mozgalmába. (KMNf) „*Nem a régiókat kell etnicizálni, hanem az etnikumokat regionalizálni*” – idézi a *Szülőföld Program* egyik passzusát a korszerű nemzetfogalom kérdéseit fészegető elemzés (KMNf). Az autonómia-tanulmány is úgy ítéli meg, hogy „az EU-n belüli regionalizmus, regionális együttműködés, amelynek keretében esetleg a határon túli magyarok is – ha nem is minden esetben – megalakíthatják autonómiájukat, egy jól működő önkormányzatisággal lehet a cél. (...) A regionalizmus felerősödik, a régiók szerepe előreláthatólag jelentősebb lesz. Biztosan állíthatjuk, hogy a területi autonómia belátható időn belül nem élvez majd ekkora támogatottságot. A regionalizmus révén viszont megvalósíthatók az autonómia-törekvések, illetve azok különböző elemei.” (AÖKMKé) A konzociáció, az elemzések egybehangzó megítélése szerint ugyancsak a közösségi érdek- és akaratérvényesítés fontos alternatív eszközeként fogható fel.

Következtetések

A fentiek alapján immár kísérletet tehetünk arra, hogy megpróbáljuk megvonni a négy dokumentum mérlegét abból a szempontból, hogy azok milyen választási lehetőségeket és milyen támpontokat kínálnak a külügyi stratégia elkészítői számára.

Az első válaszra váró kérdés minden bizonnyal az leend, hogy lehetségesnek tűnik-e vagy sem a legmagasabb szintű politikai konszenzus az új, „regionális nemzetközösségi társulásként” felfogott nemzetfogalom összefüggésében. Konkrétabban: a stratégiakészítőknek mindenekelőtt arra nézvést kell majd állást foglalniuk a magyar állam nevében, hogy értelmét látják-e azoknak a hosszú távú befektetéseknek az egész Kárpát-medence viszonylatában, amelyeket az említett nemzetfogalom intézményi feltételei tesznek megspórolhatatlanná, vagy ellenkezőleg: az utódállamok területén élő magyar népcsoportokat az anyaország demográfiai utánpótlási bázisaként fogják fel, amelybe csak rövid és középtávon érdemes befektetni. Ezt a két, egymást kölcsönösen kizáró stratégiai opciót külön-külön érdemes mérlegelni, hiszen a garasletétel egyik vagy másik opció mellett gyökeresen eltérő nemzetpolitikai beállítottságot, stratégiai irányultságot, szomszédságpolitikát és erőforrás-átcsoportosítást feltételez. Noha erdélyi magyarként természetesen nem tudok egyetérteni az elcsatolt területek kiűritésének a stratégiájával, nem vonom kétségbe, hogy Magyarországnak szuverén joga ezt a kérdést jól felfogott érdekei szerint mérlegelni és eldönteni.

Azzal a kérdéssel, hogy a kiűrités alternatívája milyen nemzetpolitikai stratégia szükségességét vonja maga után, nem kívánok foglalkozni. A soron következőkben arra nézvést foglalkozok össze röviden néhány észrevételt, hogy véleményem szerint mi következik az MTA Etnikai-Nemzeti Kisebbségkutató Intézete által elkészített háttéranyagokból azzal az opcióval kapcsolatosan, amely a „regionális nemzetközösségi társulásként” felfogott nemzetfogalom intézményi feltételeinek a kiépítésében és hosszú távú fenntartásában jelöli meg az új külügyi stratégia célját. A kérdés, amelyre a stratégiakészítőknek választ kell kínálniuk ebben az esetben így tevődik fel: a jelenlegi helyzetből milyen út vezet a regionális nemzetközösségi társulásként működő magyar nemzet víziójához, amennyiben tekintettel vagyunk az elemzések által kiemelt adottságokra és körülményekre?

Egészében véve úgy ítélem meg, hogy az elemzések nagyon sok olyan részletre-vonatkozásra világítanak rá kertelés nélkül, amelyek korábban elhomályosították a nemzetpolitika egyik-másik – látszólag önzetlen – megnyilvánulásának igazi természetét, illetve, jobb esetben, a deklarált szándé-

kokkal gyökeresen ellentétes következményeit. Ha komolyan vesszük mindazt, amit az elemzések a kisebbségpolitikai vívmányok kiharcolásának a helyszíneiről, meghatározó szereplőiről, a kudarcok okairól, illetve a nemzetpolitika uniós feltételrendszeréről írnak, nem nehéz rájönnünk, hogy azok az identitásszerkezetek, amelyeket az elmúlt időszak támogatáspolitikájának bonyolult rendszere volt hivatott – a „szülőföldön való boldogulás” szolamának a szellemében – megerősíteni és reprodukálni, végső soron nem szolgálták, hanem éppenséggel akadályozták a szülőföldi társadalmi realitásokban való harmonikus integrációt, és ilyenként nem a hosszú távú befektetés, hanem a demográfiai utánpótlás logikáját érvényesítették.

Amennyiben komolyan lehet venni azt a szándékot, hogy az új nemzetstratégia nem kívánja ehhez hasonló kétértelmű üzenetként betölteni a szerepét, akkor a nemzetpolitika hangsúlyait legalább három vonatkozásban máshová kell elhelyezni.

Ha úgy lehet tekinteni, hogy az Európai Unió a magyar állameszme dilemmáinak a fokozatos meghaladására valóban alkalmas keretnek ígérkezik, az uniós politika körülményei között számottevően beszűkült külpolitikai mozgástér megmaradt szabadságfokait Magyarországnak úgy kell kihasználnia, hogy kezdeményezéseivel, megnyilvánulásaival ne bátorítsa a szomszéd népek bezárkózási reflexeit, és ne járuljon hozzá – közvetve vagy közvetlenül – azokhoz a fejleményekhez, amelyek az unió politikai projektjének a sikerét kockára tehetik, kudarcát siettetethetik. Nem nehéz belátni, hogy a magyar állameszmével kapcsolatos problématudat jelenlegi intenzitása mellett nehéz lesz a külügyi stratégia egyik központi elemeként megfogalmazni ezt a szükségesnek látszó nemzetpolitikai önmérsékletet.

A szomszéd népek tekintetében vállalnia kell a hosszú távú befektetéseknél a költségeit és kockázatát, amelyek az Európai Unió konszolidációja esetén szerephez juthatnak azoknak a főbiáknak a fokozatos felszámolásában, amelyek jelenleg elakasztják a magyar kisebbségi közösségek hosszú távú fennmaradásának garanciáiként felfogott intézményi berendezkedések létrejöttét. Az ilyen típusú befektetéseknél az intézményes példái adottak, például a francia–német megbékélés történetében, amelynek a társadalmi bázisát több mint negyven éve termeli folyamatosan újra egy kormányközi együttműködés keretében, közös pénzügyi hozzájárulással fenntartott intézményi háttér. Noha a kétoldalú kapcsolatok intenzitásának a fokozását mind az elemzett tanulmányok, mind a további háttéranyagok szükségesnek látják, a hangsúlyeltolásnak az a mértéke, amely megítélésem szerint ebben a kérdésben szükséges volna, távol áll a dokumentumok szellemiségétől.

Az elszakadt nemzetrészek viszonylatában mindenekelőtt a nemzetpolitikai kudarcok újratermelődésének az ördögi köréből kell kilépni. Amennyiben a Kárpát-medencei magyarság valóban a választható közösségek regionális társulása lesz, akkor az anyaországon kívüli közösségek életképességének egyik fontos kritériuma lesz, hogy azok képesek lesznek-e megőrizni és fenntartani vonzerejüket jelenlegi és jövőbeli tagjaik viszonylatában. Ehhez pedig az lesz elengedhetetlen, hogy a határokon kívüli magyar élet színhelyei ne szakralizálódjanak, ne a nemzeti ellenállás és kitartás búcsújáró helyeivé zsugorodjanak, hanem az értelmes emberi élet kereteiként illeszkedjenek minél harmonikusabban környezetükbe. A kétoldalú kapcsolatok fokozatos normalizálódása mellett az is szükségesnek látszik ehhez, hogy a magyar állameszme dilemmatikus kérdéseit a magyar nemzetstratégia ne olyan politikai innovációk segítségével próbálja föloldani, amelyek teljesíthetlensége – rövid távon legalábbis – csak fokozza a kisebbségi közösségek perspektíva hiányát. Ennek az esélyeit az csökkenteni jelentős mértékben, hogy a magyar nemzetpolitika jelenlegi székértaborai között egyedül az autonómia szükségességére nézve van egyetértés.

A jelenlegi terepviszonyok között tehát a regionális nemzetközösségi társulásként működő magyar nemzet víziójához csak hosszú, tekervényes és költséges út vezet. Amennyiben a magyar állam nevében eljárók úgy fogják megítélni, hogy a magyar nemzetstratégia rövidebb és kevésbé költséges úton is képes eredményt fölmutatni, akkor az az eredmény nagy valószínűséggel olyan értelemben fogja föloldani a magyar állameszmével kapcsolatos problémát, hogy a politikai nemzet és a kulturális nemzet határai egyre határozottabban fognak közeledni egymáshoz.

Kolozsvár, 2007. március 20.